

EGY KELETMAGYAR NYUGAT-UKRAJNÁBÓL

BESZÉLGETÉS TÓTH ISTVÁNNAL^{1(*)}

KÉRDEZ: ZELEI MIKLÓS

(RÉSZLET)

Egy világbirodalom peremvidékén, a Zakarpatszkaja oblaszty (Kárpátontúli terület) nevezetű provinciában töltötte Tóth István fiatal korát. Olyan provinciában, amely a szovjet mélységekből nézve Nyugatnak, gazdagnak és napfényesnek számított, ahová a szovjet határőrtszettek jutalomból helyezték át – és megtollasodni. Tóth István Bاتفán született 1951. szeptember 27-én, Gálocson gyerekeskedett, Ungváron járt egyetemre. Ellenzéki tevékenysége miatt tanulmányait megszakítva, büntetésből, kényszersorozással vitték el katonának. A kétéves fegyvertelen szolgálatot Harkovban, Hmelnyickijben és Munkács környékén töltötte ki 1972–1974 között, a Szovjetszkaja armija egyik építő alakulatában. 1976-ban települt át Magyarországra. Dolgozott kutatóként, főosztályvezetőként a Határon Túli Magyarok Hivatalában, jelenleg a Magyar Köztársaság főkonzuljaként a beregszászi magyar konzulátust vezeti. A folyóiratunkban közölt részletben Tóth István katonaidejéről beszélt; behívására a harmadik évfolyam végén, két vizsga között kerítettek sort...

– 1972. május 16-án vonultam be, egy úgynevezett építő alakulatba, sztroityelnij batalionba. Úgy kezdődött, hogy a KGB megkeresett. Egészen pontosan nem megkeresett. Hanem nekem kellett odamennem. A rektori hivatalban volt rendes, hivatalos irodájuk. Maga a dékán küldött oda. Hívatott a filológia kar dékánja és mondta, hogy ide meg ide el kell menni. Később nagy ukrán demokrata lett belőle. Pavel Csucska volt a neve. Nem volt különösebb csűrészavaráss a KGB-s irodában, azt mondták, ha együttműködik velünk, akkor marad az egyetemen, ha nem, akkor elmegy katonának. Ez volt ősszel, 1971 őszén. Hamar el is mentem sorozásra Szolyvára, de akkor még elengedtek. Nem volt semmi bajom, előzőleg búcsúestét tartottunk, az egyik rokontól búcsúztam, rossz

^{*}Szerkesztőbizottságunk az interju közlésével köszönti a 60 éves Tóth Istvánt.

volt az egyik fogam, ettem valamit, belement és megdagadt a fél arcom. Azt mondták, akkor most nem visznek el. Visszamehetek. Ezután többet nem keresett a KGB, meglehet, arra vártak, hogy a sorozástól megijedve, majd én keresem őket. De ez nem következett be. Hanem jött a május. Akkor elvittek.

– *Egyetem alatt is a nagybácsinál laktál?*

– Egy darabig. Aztán ez megszűnt. Elmondom, hogy miért. Jártunk Fodó Sándorhoz, egyikünk se mulasztott volna el egyetlen estét sem, s alkalmanként sokáig ott voltunk. A többiek, a társaim diákszállóban laktak, nekik egyszerűbb volt az életük, nem ellenőrizte őket senki. De a nagybátyámmal nem tudtam megbeszélni, hogy este tízre hazajövök, és akkor ez legyen így elfogadva. És mivel ezt nem tudtuk megbeszélni, akkor nem mentem haza kéthárom napig, és nem tudtak rólam semmit. Ez nyilván idegesítő egy, mondjuk így, nevelőszülő számára. Szerintem az is bosszantotta vagy attól is tartott, hogy én, ha nem is ellenzéki, de polgárjogi összejöveteleken veszek részt, amit ő a saját egzisztenciája szempontjából finoman szólva is aggályosnak tartott. Angolt tanított az ungvári magyar iskolában.

– *Ez polgárjogi mozgalom volt?*

– Mi nem hívtuk így, később mondták meg nekünk, hogy az volt.

– *Minek neveztétek?*

– Nem neveztük semminek. Banda. Renitensek, rebellisek. Konfliktust szült tehát, hogy odajártam, amit úgy oldottam meg, hogy egyszer csak fogtam magam és eljöttem a nagybácsitól. Befogadtak a diákszállóba, én aludtam a padlón. A betonon. De legalább jól éreztük magunkat. Katonának nem onnan vittek el! S. Benedek Andrászt ugyanis egy fél évvel korábban hívták be, mint engem. Őt a Forrás miatt is. Őt külön büntették azzal, hogy fegyőrnek sorozták be Dnyeprodzserzsinszkbe, miközben ő maga is fogoly volt. Mielőtt bevonult, rámbízta az albérletét, egy szoba, árnyékszék kint az udvaron. Az ungvári piac mögött ma is áll ez a ház.

– *Ahol közép-ázsiai viseletekbe öltözött férfiak gránátalmát árultak a szovjet időkben...*

– Ott éltem mindaddig, ameddig el nem vittek katonának. Bénivel kapcsolatban sok-sok élményem van. Kakukktójásféle volt a kárpátaljai magyar életben. Az édesanyja, Alberta néni, angol volt, baptista misszionárius, törve beszélt magyarul. Inkább angolul tudott, Béni viszont nem tudott angolul. Óvatosságból nem tanították meg neki ezt az imperialista nyelvet. Az anyanyelvét. Béni édesapja baptista püspök volt, helybéli ember. A szülők egymásra találása az első Csehszlovák Köztársaság idején történt, amikor Alberta nénit kiküldték valahová Csehszlovákiába misszionáriusnak. Egybekeltek, és születtek a gyerekek. Béniék öten vagy hatan voltak testvérek. Emlékszem, Fodó Sándor laká-

sán egyik alkalommal fölvetődött körünkben az obligát kérdés, hogy ki a magyar, mi a magyar: „Határozzuk meg a fogalmat! Akinek magyarok a szülei? Aki magyarnak vallja magát?” Meglehetősen nagy gondolati zűrzavar támadt ekö-
rül, s Fodó Sándor közbevágott, hogy akkor Béni meg micsoda, marslakó? Az
édesanyja angol vagy ír, az apja meg baptista. Akkor ő most magyar vagy nem
magyar? Béni mindenestül magyar volt, a kárpátaljai magyarok emberi jogaiért
élt-halt, mindez nem is lehetett kétséges. Én pedig kitűnően éreztem magam az
albérletében, mert egy csomó könyv is volt ott. Ahogyan mondtam, ma is meg-
van az a ház, csak azóta teljesen átalakult. Akkor még kecske legelészett az
udvarán. Hegynek fölfutó városi udvar, most már kovácsoltvaskapu őrködik ott
is. Ebből az albérletből vonultattak be két vizsga között, 1972. május 16-án.
Szolyván a központi hadkiegészítőn találkoztam Fábián Lacival, akivel még ott
egy fél napig együtt voltunk, ittunk is, amennyit csak bírtunk. Meg amit lehetett.

– *Már belül a kerítésen?*

– Kimásztunk, aztán visszafelé, már rendesen kezdett sötétedni, a kapun
dörömböltünk, hogy engedjenek be. Aztán... hajnali ébresztés volt, Laci elin-
dult Berdicsevebe, én pedig Harkov felé.

– *Még civilben?*

– Az induláskor még nem volt rajtunk egyenruha. Ott kaptuk, az alakulat-
nál, ahova megérkeztünk.

– *Oroszul hogy van a hadkiegészítő?*

– Vojenkomat, vojennij komisszariat. Amikor oda megérkeztünk, elég el-
csigázottan, akkor jött a beöltözés.

– *Harkovban...*

– Igen, egyforma ruhában voltunk, egyformán megnyírva, az első élmé-
nyünk az volt, hogy meg se ismertük egymást.

– *Gyalogos lettél?*

– Nem egészen. Profilba illően műszaki alakulathoz soroztak be, amit ma
úgy neveznek, hogy munkásszázad, de én valami elitebb kaszthoz tartozhat-
tam, mert exkavátorosnak képezték ki, s végig ez volt a dolgom, csak nem
nagyon szerettem exkavátoron dolgozni.

– *Az a lépegető gép?*

– Az a menegető, nagy kanálgép. A kanalát darura lehet cserélni, tehát kotorni
meg daruzgatni is lehet vele. Csodák csodája, megkaptam az exkavátorvezetői
jogosítványt! Azokat, akik egyáltalán nem tudtak oroszul, voltak ilyen magyar
sorstársaim Harkovban, elküldték lopatcsiknak, lapátosnak Kazahsztánba. Nem
ismerték a kiképzés nyelvét, nem tudták megtanulni, hogy kell beindítani a nagy
gépezetet, így Kazahsztánba kerültek. Volt olyan lopatcsik magyar sorstársam, aki
okádott a katonaságnál a fogportól. Azt adtak fogkrém helyett, vízzel kellett össze-

keverni, de az a szerencsétlen magyar lopatszik életében még soha nem mosott fogat és hányt a fogmosástól. Ilyen mélységből érkezett a hadseregbe.

– *1972-ben vonultattak be. A szovjet csapatok Kárpátaljára 1944 őszén érkeztek meg. Huszonnyolc év telt el közben. Kevesebb, mint egy emberöltő. Elmúlt ennyi idő alatt annak az érzése, hogy a szovjet hadsereg ellenség?*

– Városlakó voltam már ekkor. Nem hívtuk őket ellenségnek, de tudtuk, hogy nem a mieink. Gálócson meg, s általában a falu világában, ha egy fiúból katona lesz, az még akkor is, ha egy magyar számára a szovjet hadsereg nem volt maga a pompa, a férfiasságnak, férfivá fejlődésnek egy állomása volt. Ellenérzés már nem volt. Legfeljebb én éreztem magam abszolút idegenül abban az egyenruhában, különösen az elején. Egy filosznak, amilyen én voltam, eléggé szokatlan megterhelés volt, ami ott fogadott bennünket. Korán kellett kelni, futni a homokban, mert homokos részén voltunk Harkovnak. Reggeli sorakozó, meg az egész vegzatúra... Emlékszem, egyszer ott álltam félájultan a sorban, majdhogynem elestem, és akkor jött egy villanás, hogy mi a fenét keresek én itt Harkovban, ahol sose jártam, ebben az egyenruhában, amit sose viseltem? Arra gondoltam, hogy most szépen elindulok a kapu felé, kísétálok, vonatra ülök és hazamegyek. Volt egy kijevi sorstársam, „politikás”, ahogyan a Švejkben olvashatjuk az ilyen magaviseletük megnevezését. De én magam is politikás voltam. Ezt a kijevi fiút is, Vlagyikot, politikai okok miatt rángatták be. A neve a Vlagyimir becézése. Ukránul Volodimir. Leginkább vele voltam jóban. Művészféle volt és a hadsereg azzal jutalmazta meg, hogy nagy és kis csempékből Lenin-portrékat rakhatott ki. Ő volt az egyetlen, aki nem Szyepannak szólított, hanem Istvánnak. Ebből a szempontból is tanulságos volt a dolog. Csak úgy közbevetőleg mondom, egy-két hete jártam az ELTE környékén, láttam a bölcsész fiúkat, hogy járnak. Valószínűleg nemigen volt az iskolában, a mai Magyarország iskoláiban már tornaórájuk se, meg semmiféle kiképzést nem kaptak. Olyan görnyedten, olyan lehetetlen pózokban mozogtak, hogy rossz volt nézni. Lehet, hogy én is így mozogtam, amikor Ungváron bölcsészkedtem, de a hadseregben néhány dolgot meg lehetett tanulni. Mint ahogyan később más fokozatokon is át kellett esnem. Meg kellett tanulnom, hogy az idő fontos, be kell tartani az időpontokat, hogy mások idejével nem szórakozunk. A katonaság ilyen szempontból, s teljesen mindegy, hogy ez szovjet egyenruhában történt, nagyon hasznos volt. A fiam mondja, Marci, hogy ő itt a haza védelmében nem tudna semmit se tenni, mert egy fegyvert nem tudna elsűtni. Mondjuk én se, de legalább kihúznám magam a kivégző osztag előtt.

– *Mit kotortál az exkavátoroddal?*

– Kiképzés után vagy egy-két hétre visszakerültem egy Hmelnickij nevű ukrán városba, onnan vittek Munkácsra, ahol elkezdődött az igazi munka. Valamilyen bázist építettünk a munkácsi repülőtér mögött. Azt nem mondták meg, hogy mi lesz,

csak dolgozni kellett. Kivágni a fákat és mindenféle más munkálatokat elvégezni. Ekkor már egy magyar se szolgált velem. Harkovban még volt két magyar a században, de aztán szétszóródtunk, s tőlük is elváltam. Jóval később, már rég a rendszerváltás után tudtam meg néhai Gyuricza Béla vezérezredestől, hogy radarállomást kezdtünk mi Munkács mellett építeni, ha minden igaz. Sok év múltán megkíséreltem, hogy bemenjek oda autóval, megnézni, mi is történt azóta. Egy Újfalun, Nove Szelo nevű sváb településen kell keresztülmenni, hogy odajussunk. Be akartam menni, autóval, és hopp, kapu zárta el az utat. A falu be van zárva, kulcsra van zárva, esetleg. Jobbnak láttam, hogy magyar diplomáciai rendszámmal azért ne nagyon erősködjek, hogy én ide be akarok menni. Visszafordultam.

– *Térjünk még vissza Harkovba. Illetve az odavezető útra. Hogy utaztatok?*

– Emberi szállításra alkalmas vagonokban vittek minket, de embertelenek voltak a körülmények. Forróság volt, a kupék ülésein két-két sorban aludtunk. És ott már lehetett gyűjteni a kísérőnek, aki értünk jött, akit gyeduskának kellett nevezni, a katonai szlengben öregkatonát jelent a szó, egyébként nagyapát. Akinek volt valami rangja is természetesen. Neki gyűjtöttek, mert le fog szerelni. Jöttek jószágon először, aztán aki nem nagyon akart pénzt adni, avval keményebben is kommunikáltak. Mert a gyeduskának össze kellett gyűjteni egy kis leszerelési pénzt. Egy rubelt, két rubelt, három rubelt kellett adni... Ilyen kísérettel érkeztünk Harkovba.

– *Miből állt a kiképzés?*

– Meg kellett tanulni az exkavátort, exkavátorpark, gyakorlótér, vojennij poligon is volt a városon kívül, oda jártunk gyakorolni. Nem tudtam, hogy mibe kell benzint tölteni, mibe gázolajat, összekevertem, ebből baj lett. Jött a kiképzőtiszt, én meg valami olyasmit rebegtem ijedtemben, hogy nem tudom. Mire ő nekem esett, hogy a szovjet hadseregben ilyen kifejezés, hogy nem tudom, nem létezik! És elkezdett szavalni a szovjet ember erkölcsi felsőbbrendűségéről, mindent felülmúló tudásáról. Volt egy nagy tanterem is, amelyben szét volt szedve egy igazi exkavátor. Meg kellett tanulni az alkatrészek nevét és a működésüket. Az egyik tanárunknak az volt az eléggé hatékony módszere, hogy annak, aki nem tudta az alkatrész nevét, bármilyen súlyos volt is az, ölbe kellett vennie, vagy a hátára, ahogy bírta, és minden harcostársához oda kellett vinnie, meg kellett mondania a nevét és el kellett magyaráznia, hogy működik. Egyenként. Tehát be kellett ezt mutatnunk mondjuk harminc embernek. Fáradtságos volt, de emlékezetes. Nekem különösebb érzékem nem volt az exkavátorhoz, úgyhogy gyakran cipeltem az alkatrészeit. Például a tengelykapcsolót, amit úgy hívtak, hogy glavnaja mufta. Az olvasmányaimból a főmufti jutott mindig az eszembe. Azt sokáig vonszoltam ide-oda, mire megtanultam, hogy micsoda. Nem értettem a műszaki nyelvet még magyarul se! Oroszul pláne nem. Ebből óriási zavarok lettek.

– *Etnikai, nyelvi bonyodalmak.*

– Volt egy idős ezredes, aki ‘44–45-ben részt vett a magyarországi harcokban. Amikor megtudta, hogy magyar vagyok, attól fogva „magyar elvtársnak”² szólított. „További mágyár!” És nagyon szeretett. De nyilván a saját nosztalgiját szerette, mert belejött és hatalmas lelkesültséggel beszélt a nagy tankcsatákról, Debrecenről, Székesfehérvárról. Igazából az tetszett neki, hogy ott Harkovban egy magyarnak elmondhatja, hogy milyen dicső összecsapások voltak ott. Egy idő után már untam a szeretetkitöréseket: zavart, hogy rólam valakinek állandóan a nagy tankcsaták jutnak az eszébe.

– *Volt ellenségkép is?*

– A Munkács melletti táborhelyen kezdődtek a rendszeres politikai foglalkozások, azokon beszéltek nekünk az amerikaiakról, a kémekről, a kémműholdakról. Elvittem magammal egy kisalakú Ady-kötetet, Ungvárról magyar lapokat kaptam, és volt egy őrmester, közvetlen parancsnokunk, meglehetősen tájékozatlan, aki először nem is értette, hogy miképpen lehetek én magyar. Ha magyar vagyok, akkor miért szolgálok a szovjet hadseregben?! Nem is tudtam neki megmagyarázni. És amikor meglátta a magyar szöveget az újságban vagy az Ady-kötetben, mindig rám szólt: „Ne olvass németül!” „A magyarok is latin betűkkel írnak” – próbáltam megvilágosítani az elméjét. De ez magas volt neki. És nagyon nem szerette, hogy nem oroszul olvasok. Idegesítette. Találkoztam moldovánokkal, érdekes eresztés voltak. Volt köztük egy-két fővárosi,³ ők tudtak oroszul. Akik viszont a falvakból jöttek, azok egy nyikkot se. Az én majdnem önként vállalt tisztem lett, hogy bemagoltassam velük a katonai esküt, hogy szépen el tudják mondani oroszul.

– *Te még emlékszel rá?*

– Azt mondjuk, hogy „ja”, utána mondjuk a nevünket, oroszul, „ja, Szytepan Tóth, prinyimaju priszjagu i torzsosztvenno kljanusz”, esküt teszek és ünnepélyesen fogadom... A többire nem emlékszem. Az is benne volt, hogy ha fogságba esnék, akkor arra törekszem, hogy kitörjek onnan. És ha nem tartom meg az eskümet, akkor sújtsa a nép haragja, és igazságos büntetés érjen. Voltak továbbá orosz vagy ukrán belső disszidensek is, akiket politikai meggyőződésük miatt vittek oda, ahogy engem is, ők jó fiúk voltak. Viszonylag jó életük volt, rajzoltak, jelszavakat festettek, kényelmes szolgálat. Már beszéltem a moldovánokról, akikkel kezdetben jól elvöltünk, még egy kicsit tetszett is nekik, hogy nemzeti jogokat védek. De amikor Hmelnickijbe kerültünk, találtunk ott egy rakás moldován öregkatonát, akiknek valószínűleg besúgtak. Ezek engem ott szivatni kezdtek, de szerencsémre hamar eljöttem onnan.

– *Mondjuk ki, hogy miről beszélünk: ez munkaszolgálat volt, ahová büntetésből, az egyetemi tanulmányokat megszakítva vitték be a politikailag megbízhatatlan fiatalokat. Fegyveres kiképzést egyáltalán nem kaptatok?*

– Munkaszolgálat volt, igen. Amikor esküdtünk, a vállunkra akasztottak egy-egy jó öreg szuronyos puskát. Meg ha őrségben voltunk, adtak egy tört, azzal lehetett volna védekezni. De fegyveres kiképzésben nem részesültünk. Az alakulat területén őrködünk. A benzinkutat őrizték meg a disznófarmot. Voltak ugyanis saját disznaink, és azokat őrizni kellett, hogy el ne lopják. Etetni is kellett őket. Azt kapták, ami a konyhán megmaradt, meg korpát. De a disznóknál nem őrködtem. Azt se tudom, miért tartották őket, mert mi nem ettünk belőlük. Lehet, hogy a tiszték ellátására? A kosztunk elég meglepő volt. Amikor bevo-nultunk oda, iszonyú sok zsír etettek velünk. Félig főtt vagy félig sült szalonna úszott a kásában. Ezt zabáltuk ebédre. Nem volt jó. Reggelire kását, teát. Volt valami vajkontingens is. Iszonyú kevés cukrot adtak. Este ismét tea, kása.

– *Zsold?*

– Illetmény. Ha jól emlékszem, talán 3 rubel 80 kopek. Ennyi volt, és ebből föl kellett tankolni, fogkrémet kellett venni, bokszt. Harkovban még viszonylag szuverén módon lehetett erről intézkedni. Volt egy kantin, ahol lehetett vásárolni. Más helyeken már nem volt kantin. Munkács mellett úgy ment, hogy levonták a bokszt- meg a fogkrémköltséget, s ami megmaradt, azt odaadták.

– *Piára elég volt?*

– Nem. Akkoriban 2 rubel 87 kopek volt egy üveg Moszkovszkaja... Ehhez kell viszonyítani. Emlékszem rá, nagy cukorínség, nagy édességínség volt. Amikor már a munkácsi erdőben szolgáltunk, az volt az álmok egyik neto-vábjja, hogy szerezzen a harcos egy fehér kenyeret meg egy zseb kockacukrot és nyomás be az erdőbe! Felfalni gyorsan. Néhányszor sikerült a konyháról szerezni. Nem lopni. Szerezni!⁴

– *Harkovból mikor kerültetek át?*

– Fél év után. Októberben már Munkácson voltam. Ami igen jó volt, haza-kerültem, de rossz körülmények közé! Még nem volt kaszárnya. Illetve fából épített falai már álltak, de tető még decemberben se volt a falakon. Hullott a hó és szépen betakart bennünket. Ott laktunk a dobozban, de a doboznak nem volt fedele. Ha hullott a hó vagy esett az eső, mind a nyakunkba.

– *Ott aludtatok?*

– Igen. Egy-két órát köpenyben is tudtunk aludni, de többet nem, mert iszonyú hideg volt. Fűtés? Szóba se jöhetett. Januárban már mintha lett volna fedél a fejünk fölött.

– *A dobozokban volt ágy?*

– Ágy volt.

– *És azon? Szalmazsák?*

– Matrac.

– *De az is szétázott?*

– Ha feküdt rajta a katona, védte a matracát.

– *Volt, aki kikészült?*

– Volt, aki krónikus bevizelő lett. Lehet, hogy csak szimuláns, s abban reménykedett, hogy hazaküldik. De nem küldték. És ha bevizelt, akkor az a nadrág maradt rajta, ha nem akart gatyában fagyoskodni. Mert nem volt másik ruha. Pusztán emiatt onnan nem engedték haza az embereket. Csak keményebb dolgok miatt. Dolgoztunk, irtottuk az erdőt, én nem jó szívvel, mert már otthon éreztem magam, és ezt meg is mondtam a társaknak. Ipari méretű faki-döntés ment, traktorral. Előfordult, hogy valaki azért, hogy egy bonyolultabb manővert elkerüljön, kidöntött egy-egy olyan fát is, ami ki se volt jelölve. Mondtam neki, menj haza, és otthon döntögesd a saját fádat! De hát ez nem sokat ért. Legföljebb nekiment még egy fának, és kidöntötte azt is.

– *Hogy hívták a munkácsi alakulatot?*

– Az alakulatoknak számuk van, 338-as számú exkavatorszkaja csaszty, 338-as exkavátoros egység volt a miénk. Építettük azt a támaszpontfélét, erdő-irtással, útépítéssel kezdődött... Ekkor már jól éreztem magam, mert egy nagy kőfejtőben sziklákat vertünk szét, ami minden izmot megmozgatott! Tavasszal, már viszonylag meleg időben, az utat építettük. Az jó volt.

– *Magyarellenességet tapasztál?*

– Nem. Nem fordultak elő olyan dolgok, amelyeneket a román vagy a csehszlovák hadseregről hallottunk. De nem is fordulhattak volna elő semmiképpen, mert volt vagy tizenkét nemzetiség az alakulatunkban, működött a nagy szovjet homogenizáció, amelynek a kellemetlen következményeit mindenki érezhette. Nem voltak olyan külön kellemetlenségek, mint mondjuk egy magyar fiúnak a román hadseregben. Éppen akkor, hetvenkettőben játszottak Brüsszelben egy nagy szovjet–magyar meccset, melyen kikaptunk a Szovjetuniótól. Harkovban néztük a magyar sorstársammal. Európa-bajnoki negyedöntő volt, kikaptunk. Nem ujjongtunk, amikor magyar gól született, de azért büszkén megböktük egymást. Nem püföltek meg ezért. Ők is elégedettek lehetek, mert győzött a Szovjetunió.

– *Oroszellenesség volt?*

– Nem, nem volt. Nyugalom volt. Tudomásul vettük, hogy ez a szovjet hadsereg. Lapp, azeri, belorusz, örmény, orosz, magyar, ukrán, üzbég, gagauz, lezg, litván, moldován, német nemzetiségű fiatal emberek szolgáltak együtt. Nem tudom, hányféle nép, hirtelen ennyi jut eszembe. A német valahonnan a Volga környékéről került az alakulatba, Kapp volt a neve. Tudott németül is. És azon az alapon, hogy itt mindnyájan kisebbségben vagyunk az oroszokkal szemben, létezett csöndes összekacsintás vagy összefogás, de nagyon diszkréten. Barátkozgattunk. Az oroszok pedig magától értetődően nézték le a többieket. De ez nem nyilvánult meg vadul. Csöndes bandákba szerveződtek az azonos nemzeti-

ségűek. Volt egy belorusz eresztés, amelynek a tagjai fiatal koruk ellenére már ültek börtönben. Gyilkos népség volt, velük nem volt jó együtt lenni. Ők megpróbálták terrorizálni a társaságot, vagy akit lehetett. A verekedésnek nem láttam még olyan durva formáját, mint ott. Elmondok egy esetet. Valakit, akire kirúgtak, éjszaka fölkeltek. Volt a körletben egy ideologikus szoba, a Lenin-szoba, benne a Lenin-szobor, az volt a politikai foglalkozások színhelye. Azzal a fiúval úgy bántak el, hogy bevitték oda, gatyában volt, nekiestek vagy tizenötön. Ütötték-verték, a földön rugdosták. A szerencsétlen aztán, amikor valahogy kiszabadult, teljes lendülettel nekivetette magát az ablaknak, azt kivitte, rohant keresztül az udvaron, menekülni próbált. És amikor következett a tisztí érdeklődés, hogy mi történt, nyilván azt mondta, hogy nekiment az ajtónak.

– *Hogyan lehetett megúszni?*

– Alkalmazkodással. Előnyöm volt, és emiatt fontos volt jóban lenni velem, hogy a környező magyar falvakkal kiváló kapcsolatokat ápoltam. Ha üzleti ügyeink voltak, azaz elloptunk valamit, akkor rajtam keresztül gyorsan el lehetett sütni a portékát, mert az emberek mégiscsak leginkább magyarul tudtak. A másik előnyöm pedig, amivel ki lehetett vonni magamat a mindenféle nemszeretem munkák alól, a harci lap szerkesztése volt. Bojevoj liszt volt a harci lap neve. Faliújság volt, amelyet igen gondosan, egy hónapon keresztül írtam. Ha jött valami olyan munka, amit nem szerettem, akkor bevonultam és írtam a lapot. Tollal, szépen, akkurátusan.

– *Mivel érdemelted ki, hogy te írd?*

– Tudtam írni! Valamint ott volt a dossziémban, hogy be nem fejezett felsőfokú képzettségem van. Nyezakoncsennoje viszseje obrazovanyije. Ezt tudta mindenki. Hülyén hangzik, de volt három évem az egyetemen, hát feltételezték, hogy tudok írni. A többiek félalfabéták voltak, maradjunk ennyiben. Ennek ellenére egy éberebb harcostársam politikai foglalkozáson felszólalt és megkérdezte a politikai tisztet, hogy miért adjuk a sajtót a külföldiek kezébe.

– *Mármint a faliújságot?!*

– Igen, ott az volt a sajtó. El lehetett volna venni tőlem, de nem voltak versenytársak, nem tudtak írni. Írni csak én tudtam, akit egyébként ők Külföldinek, Inosztranyecnek hívtak, annyira kilógtam az egészből. Hangoztattam is, hogy magyar vagyok, s nem is úgy néztem ki, mint a szlávok. Másrészt Munkács környékén, magyar közegben, két magyar falu, Dercen és Fornos közelében, kitűnő kapcsolataim voltak a falusiakkal, amiről mindenki tudott. Tehát külföldi voltam. Egyszer volt is egyiküknek valamilyen megjegyzése ezzel kapcsolatban, amire azt feleltem, hogy ti vagytok itt külföldiek. Nem én! Amit elmondtak a tisztnek, aki ezt úgy kommentálta, hogy vegyem tudomásul, ezt a földet ők vérel szerezték meg, és nem is fogják soha visszaadni! Megbeszéltük. De nem lett semmilyen más

következménye. A kínos az volt például, amikor a saját magam szerkesztette faliújságon kellett önkritikát gyakorolnom.

– *Miért?*

– Már a vége felé történt. Bevonultunk az egyik napon Fornosra, szép tavaszi idő volt. Többen voltunk, a katonatársak elkezdtek inni, és hipp-hopp, egy fornosi, meg egy katona a kocsmá előtt összeverekedett. Egy pillanat alatt tömegverekedés tört ki, a falusiak jól meggyepáltak bennünket. Engem nem bántottak. És azután ahogy vonultunk ki a faluból, ott álltak az út két oldalán és rázták az öklüket. Én mentem elől, mondták is a falusiak, szerencséjük ezeknek, hogy én velük vagyok, mert különben agyonvernék őket. Volt a faluban egy félhülye gyerek, akit tán amiatt, hogy a templom mellett lakott, Templom Mikinek neveztek, az meg feljött a laktanyába, és följelentette az egész társaságot a parancsnoknál.

– *Ki volt a parancsnok?*

– Csuprina ezredes, de mi csak Vadkannak becéztük. Oroszul Kaban. Aki mindjárt vizsgálatot rendelt el, rendőrrel, társadalmi bírósággal. Volt egy nagy hodály klub, oda be kellett ülni. Nem önszántából, de beült az egész ezred. Az emelvényen ott ült az őrmester, az alakulat parancsnoka, a századparancsnok, a Komszomoltitkár, a politikai tiszt. Ez volt a társadalmi bíróság, Csuprina ezredessel az élén. Előttük a vádlottak lócája, azon mi néhányan, és vallanunk kellett volna. De nem nagyon volt mit, verekedtünk és kész. Ezután megszületett az ítélet, hogy társadalmi megvetésben részesülünk. Obscsesztvennoje prezrenyje, igen. Az én nevem is elhangzott. A klubban ez lezajlott, viszont még másnap is folytatódott az ügy, mert a reggeli sorakozón ki kellett lépniük az ezred elé, és megint kihirdette az ezredes, hogy társadalmi megvetésben részesítenek bennünket. Az igazán kellemetlen az volt, hogy többször önkritikát kellett gyakorolni. Az említett újságcikkben is, a Komszomol bizottság előtt, politikai foglalkozáson... Azt hiszem, ekkor szakadt el a cérna, és nem mondom, hogy asztalt borítottam, de igen kikeltem magamból, hogy ezt már nem fogom többé csinálni. Elküldtem őket az anyjukba.

– *A gyakorlatban mit jelentett, hogyha valakit társadalmi megvetésben részesítettek?*

– Semmit, vicc volt. Röhögött az ezred.

– *Azt se mondták meg, hogy mennyi időre szól?*

– Nem. Nyilván örök időkre szólt. Még ma is érvényes, nincs visszavonva. A következménye annyi lehetett volna, mondta is az ezredes, hogy ott tartanak még fél évig. Ráhúznak egy kicsikét. De aztán ez nem sikerült, mert igen magas helyről jött egy ellenőrzés, és engem gyorsan le kellett szerelni. Mert egy ott tartott katona szemet szúrt volna! Akkor el kellett volna mondani, mi történt, és kiderül, hogy nem a legideálisabban mennek a dolgok, nekik se jó. Úgyhogy félóra alatt leszereltek. Ott voltunk az erdőben, vad körülmények között,

de ahogy az élet minden más területén is, a parancsnokságnak az volt az érdeke, hogy ne legyenek rendkívüli események. Nem szívesen utaltak be valakit a városi fogdába. Nyoma marad. A tiszteket is megkérdezik, miért nem tudnak rendet tartani... Igyekeztek hát mindent helyben elintézni. Egy kis verés, aztán kész. Úgy oldották meg a fenyítést, hogy a tiszt megverte egy kicsit a közlegényt, s ezzel mindenki meg volt elégedve. Ott a kaszárnyában volt egy parancsnoki szoba, és amikor hallottuk, hogy döng az iroda, tudtuk, valakit vernek. Azután kitámolygott a delikvens, és ezzel be volt fejezve.

– *Milyen információk jutottak be hozzátok a világból?*

– Onnan nézve Magyarország szabadabb terrénum volt. Már lehetett magyar tévéműsört nézni. A tetőre egy nagy tányért kellett fölszerelni, és ha ott az erdőben nem is volt jó a kép, de azért rendszeresen néztük a magyar tévét. Nekem az volt a dolgom, hogy fordítsak. Már a beat korszakban jártunk, jó könnyűzenei műsorokat lehetett látni, amelyek merőben elütöttek a szovjet tévé műsoraitól. Nagy érdeklődéssel nézték a szovjet harcosok, az a képzet keletkezhetett bennük, hogy az a Nyugat. A korabeli Magyar Ifjúságban, amit elküldtek nekem, mindig volt egy-egy fedetlenebb női test. Mondtam, hogy ez a magyar Komszomolnak a központi hetilapja, amit nem akartak elhinni.

– *Munkács mellől gyakrabban hazamehettél?*

– Nem. Hivatalosan vagy kétszer kaptam engedélyt, de egyébként minden héten elmentem valahova. A legvégén le is buktam, és az is hozzájárult volna, hogy még fél évig bent maradok. Letelt a két esztendőm, ami nem jelentette azt, hogy akkor automatikusan le is szerelnék. Én mindenesetre úgy döntöttem, hogy meg fogom ünnepelni. Kapóra jött, hogy az exkavátorom elromlott, be kellett vele csattogni Munkácsra. Nagy nehezen sikerült is, felraktam a tehervonatra, de még három napig vigyázni kellett volna rá. Elhatároztam, hogy nem maradok ott, úgyis van ott egy polgári ór, megbeszéltem vele, hogy figyeljen az exkavátorra is, én pedig három napra szépen hazamentem. De a hadsereg soha úgy nem gondoskodott rólam, mint akkor kívánt volna gondoskodni. Naponta hozták az ellátmányt, de sohasem találtak ott. Ami még önmagában nem lett volna különösebb gond, csakhogy a faluban ismét kitört egy verekedés. Botrány, névsorolvasás, és nem tudtak velem elszámolni. Három napig nem kerültem elő. Amikor mentem vissza, stoppoltam egy katonai autót, amelyikről tudtam, hogy oda megy be, és érdeklődtem a bajtárstól, hogy mi újság a századnál. Valakit keresnek, mondta, de nagyon. Mire beértünk, már tudtam, hogy engem. Emiatt jött megint a fenyegetés, hogy na, még egy fél év. De aztán nem történt semmi.

– *Amikor ellógtál, olyankor volt valamilyen dokumentumod?*

– Semmi. Elég kellemetlen volt így Munkácson sétálni, mert garnizonváros volt, és éreztem a hátamban, ha jött egy katona. Innen jó lesz oldalra lépni,

gondoltam. Beregszászban ez már nem volt olyan nagy probléma, ott kevesebb katona szolgált, meg átöltöztem, ez az! Ez volt a megoldás.

– *Igazoltatás?*

– Baj lett volna. De az ilyen veszélyek nem nagyon foglalkoztattak.

– *Fenyegettek más veszélyek. Vérhas, tetű... Egyszer beszélél a ruhakifőzés napjáról.*

– Tetű. De a kifőzések nem emiatt voltak, a szabályzat írta elő, hogy negyedévenként ki kell főzni a ruhákat. A háborús filmekben lehet hasonlókat látni, ott egy nagy üst, abba beleteszik a ruhát, kifőzik valami tisztítószerben, utána visszaadják. De mintha bádogból volna! Még három hét, mire visszaidomul a testhez.

– *Honnan tudátok, hogy melyik kié?*

– Jó kérdés. Nagyjából megismeri az ember azt a ruhát, amit két éve kénytelen hordani.

– *Egy ruhátok volt?*

– Volt még egy kimenő is, ami már pantalló volt, rendes nadrág, de a laktanyában nem vehettük föl. Így ruhakifőzés idején ott kellett meztelenül vagy lepedőben élni a rendes katonai életet. Egy napig, másfél napig, mikor hogy. Mindig reggel adtuk le a ruhát, de előfordult, hogy este nem kaptuk vissza, hanem csak másnap. Eközben folyt a tábori élet. Sorakoztunk, kettes sorokban állt a pucér alakulat, s valaki megszólalt: „Ne állj ilyen közel!” Homoszexualitásról nem hallottunk a hadseregben. De a környéken előfordultak furcsa kalandok. Lakott az erdőben egy sváb erdész, volt neki egy szamara. Egyszer jött az erdész feldúltan az ezredeshez és panaszt tett, hogy a szamarára valaki rájár az alakulatból. Meg is nevezte a tettest. Egy kicsit félnótás harcostársunkat, aki az egyik kaukázusi hegyi településről jött, s aki nem is tagadta le, hogy van nexus a szamar és öközötte. Mindenki nevetett, s az erdész felháborodását nem is igen értette senki.

– *Szerencse volt, hogy visszakerültél Munkácsra?*

– Igen, hiszen végül is a szülőföldemre kerültem. A bevonultatásom egyértelműen büntető jellegű volt, ahogyan már mondtam. De valahogy olyan eresztésbe kerültem, hogy nem vittek ki Ukrajnából. Az építkezésen meg annyira már nem figyeltek a priuszra. A körülményeink tényleg embertelenek voltak. Az étkezés például úgy zajlott, amíg nem volt tető a fejünk fölött, hogy fáklyák fényében pucoltuk a krumplit. A háromnegyede rothadt volt, azt ki kellett válogatni. És hideg volt. A kezünk fagyott le télen, mert a szabadban végeztük ezt a munkát. Ahol ettünk, azon a hodályon már volt valami tető, viszont egyik oldaláról se volt védve. Ha hóvihar volt, akkor a hóviharban reggeliztünk, meg ebédeltünk. Viszont egy csomó moslák gyűlt össze, és odakaptak a patkányok. Mielőtt, úgymond, terítettünk volna, ami abból állott, hogy egy-egy nagy alumínium fazekat tettünk mindegyik asztalra, el kellett

zavarni a patkányokat. Az asztalok mellől meg mindenhonnan. Ha jött a sok katona, akkor a patkányok szétszaladtak, de amíg csak öten terítettünk, addig ezt a küzdelmet meg kellett vívni. Volt egy örmény raktáros barátom, egyszer bementem hozzá az élelmiszerraktárba, ahol egészen egyedülálló produkciót mutatott be nekem. Megkérdezte, hogy akarom-e látni Szergejt? Akarom. Ő füttyentett egyet, és előjött egy öreg patkány. Ő volt Szergej, az örmény barátja.

– *A tisztek oroszok voltak?*

– Általában oroszok voltak, de az egyik felcser, aki hadnagyi rangban szolgált, üzbég volt. Rosszul, botránnyosan rosszul beszélt oroszul, Ali babának hívta a hadsereg, és nem vette komolyan senki. Nem is tudott gyógyítani, nem voltak hozzá eszközei se. Leírtam őt, több visszaemlékezésemben is.

– *Ali babának nem volt honvágya?*

– Ali baba fázott. A Kárpátok klímája nem felelt meg neki. Még májusban is pufajkában mászkált, ahogy a többi közép-ázsiai ember is. Csak néztem, hogy mit vacognak ezek májusban. Az volt a maradandó élmény, hogy ebben a mindnyájunk számára szerencsétlen helyzetben meg lehetett tanulni, hogy az emberség nagyon fontos. Nem voltak nagyon kiélezett helyzetek, nem voltak élet-halál helyzetek, de hogy az egészet túl lehessen élni, ahhoz összetartás kellett, közösségi erő, olyan társaság, amelyik megvédi a tagjait. És azt tapasztaltam, ebben nem számít, hogy ki milyen nemzetiségű. Volt magyar sorstárs is, vele azért találkoztam, hogy magyarul beszéljünk. Tóth Jenőnek hívták, a tiszt Zsenyának szólította. Engem úgy különböztetett meg tőle, mert a nevem meg az apám neve után Sztjepan Sztjepanovics voltam, hogy állandóan SzSz-nek hívtott. Volt egy litván őrmesterm, akivel ha politizálnunk nem is nagyon lehetett, de annyit sejtettünk egymással, hogy érezzük, tudjuk, mi az elnyomatás. Elnyomatása a magyaroknak, elnyomatása a litvánoknak... Meg lehetett beszélni. A litvánok is katolikusok. Jött a karácsony, egymásra lehetett kacsintani, boldog ünnepeket lehetett kívánni.

¹ A beszélgetés Tóth István válogatott írásainak a Kisebbségéért – Pro Minoritate Alapítvány kiadásában a közeljövőben megjelenő kötetébe készült.

² Az átlag orosz az ötvenes években három magyar nevet ismert: Rákosi Máttyás, Puskás Ferenc, Latabár Kálmán. És éles különbséget tett „magyjár” és „vengr” között. Az előbbi általában akkor használta, ha az általa fasisztának tartott régi Magyarország, az utóbbit pedig akkor, ha a baráti, szocialista, új Magyarország magyarjairól beszélt. (Balogh Sándor [1926–2004] szóbeli közlése 2004. augusztus 23-án.) Tóth István válasza 2011. május 27-én: „Ez is igaz, meg az is, hogy az ezredes elvtárs engem szeretettel nevezett mágyárnak. Valamint Pavlo Ticsina ukrán költő Transzszilvánia című háborús versében is pozitívan szólt a mágyárról. Nyersfordításban: »Ha lovad lábáról leesik a patkó / Megpatkolja a magyar [pidpidkujé mágyár]«. De ha ma »mágyárt« mondanak, akkor azt én is ellenségesnek érzem.»

³ Kisinyov. Ma Chişinău.

⁴ A szerzésre a náci légerekben az organizálás terminusát használták.